

תוכן

מאמרים וכתבות

6	דתיים בסביבה פוסט-מודרנית	הרב שג"ר
10	חטא לשם שמים - מקומו של רעיון העבירה לשמה	הרב מרדכי גסני
14	מחריג לנורמטיבי - תגובה	יוסקה אחיטוב
17	ובערת הרע מקרבך - החברה הדתית מתחילה להתמודד עם אלימות במשפחה	חמי רמיאל
20	הצד הלא-סוציאלי של השמיטה	הרב ישראל רוזן
26	פסיכולוגיה יהודית	ד"ר יאיר כספי
28	יוסף ויהודה - על פטליזם והתמודדות עם טרגדיות	מיכה גודמן

מדורים

4	לדעתי ראשית צניחת גאולתנו	אשר כהן
23	במה "מופע אחרון בהחלט" - המופע אויסטר	אלי ויסברט
24	ספר התל-אביבים הישנים - קנז ובן-נר בספרים חדשים	אבישג רוזנברג
31	מפרי עט הדעת יהודה עמיחי משורר על אלוהים	אליעז כהן
34	מדרש אגדה גוי למופת - דמה בן נתינה וכיבוד הורים	משה לביא
38	מכתבים למערכת	

דעות

יוצא לאור בחוצאת נאמני תורה ועבודה ו"תורה וציונות" עורך: צחי מזומן מערכת: מאיר רוט, הדס גולדברג, תמר ויס עורך תמונות: דוד שפרבר ייעוץ לשוני: תמר גיליס-כהן, גילה וכמן כתובת המערכת: ת"ד 24354 הר הצופים ירושלים 91240 e-mail: deot@toravoda.org.il תגובות יתקבלו בברכה

כתובת התנועה: נאמני תורה ועבודה קיבוץ עין צורים ד"נ שדה גת 79510 טל' 08-8505226 פקס 08-8505227 e-mail: neemancy@toravoda.org.il דמי הצטרפות לתנועה ראו בעמוד האחורי. עריכה גרפית והפקה: איקן מס מדיה טל' 02-6782820

יה, אנה אמצאך
מקומך נעלה ונעלם
ואנה לא אמצאך
כבודך מלא עולם

אלהים אל מי אמשילך
במה אדמך
גבהת מכל מרכבה
דבר מי יכלכלך
היש לבב יגורך
ואת מי נועצת ויבינך
זה עולמך יעידך
חכמתך בכל מבארתך

ואין עוד אליך
וכל זמות - טבע חותמך
וגאית מכל מחשבה
ולשון מי תכילך
ויש עין תשורך
ולא נוצר אל לפניך
כי אין בלעדך
ואות חותמך נכרת

(רבי יהודה הלוי, תחילת המאה ה-12)

המילה "אלוהים" והמושג שהיא מייצגת עברו תהפוכות רבות במהלך ההיסטוריה היהודית. ממילה שמשמשת במובן של חולין למילה שרבים נמנעים מלכתבה בשל קדושתה; מבורא ויוצר מואנש חועם (בהשאלה, כמובן) למושג מופשט - לעתים טרנסצנדנטי ולעתים דווקא אימננטי בהווה. בכלל, מקומו של הקב"ה בסדר היום היהודי השתנה והתחלף בהתאם לעתים ולאמונות. האם ה' מרכזי מספיק בחוויה ובתודעה הדתית? האם צריך הוא להיות במרכז הקיום היהודי דתי?

רבים מכותבי דעות 10 טרודים בשאלות אלה: הרב מרדכי גפני דן בעבירה לשם ה' (sinning for the sake of god,) בלשונו המקורית של המאמר) ושואל אם אין ההלכה דוחקת את מקום האל; הרב שג"ר מציג פתרון חדש לקיום דתי בעידן פוסט-מודרני; ד"ר יאיר כספי קורא לשוב ולדרוש אלוהים ב"פסיכולוגיה של תורה". בעיונו המקראי מפתיע מיכה גודמן בפרשנותו לעמדת התורה ביחס לשאלה תאולוגית עתיקה - האם יש לאדם בחירה חופשית בעולמו של האל הכל-יכול וכל-יודע?

באופן מעניין גם במדורי הגיליון נמצאת התייחסות רחבה לנושא: סיפורי דמה בן נתינה מעלים מחדש את יחסם של חז"ל לגויים עובדי עבודה זרה במדרשו של משה לביא; אליעז כהן מציג את התמודדותו המורכבת של יהודה עמיחי עם אלוהים.

גם עונת השנה מתאימה לענייננו: "ויוציאונו ה' ממצרים, לא על ידי מלאך... אלא הקב"ה בכבודו" מספרת ההגדה של פסח.

חג שמח וקריאה מהנה,

צ. שג"ר

הערה: מדיניות מערכת דעות היא להשאיר את כתיב המילה אלוהים (או אלוהים או אלוקים) כפי שנוהג כל כותב במאמרו. הכתיב אמנם לא אחיד, אך ההכרעות ההלכתיות (שאינן חד-משמעיות) והאחרות נשארות אצל הכותבים והקוראים.

שירי רבי יהודה הלוי לקוחים מתוך מהדורתו של דב ירדן "שירי הקדש" ליה"ל (ירושלים תשל"ח) עמודים 215, 103.

תמונת השער: רבקה מצגר, תחמוז (מתוך הסידרה איכות הסביבה) 1994

ראשית צניחת

לדעתי

ד"ר אשר כהן

"אם הציונות הדתית לא תשכיל לגבש עמדות ציוניות דתיות אמיצות, גם אם הדבר כרוך במאבק חריף עם המחנה החרדי, היא תצטרך להתרגל במהירות למעבר מציונות דתית במדינה יהודית לקהילה דתית במדינת כל אזרחיה"

הישראלית תחייב גיור. בתוך כך גברה בישראל פעילותם של הזרמים הדתיים הלא אורתודוקסיים. הללו פועלים במרץ להשוואות מעמדם בכלל, ובתחום הגיור בפרט.

לפני כשלוש שנים החל להסתמן פתרון למכלול בעיות אלו – לו רק הייתה בנמצא ציונות דתית אמיצה שהייתה זוכרת את מחויבותה הכלל-לאומית ואת דרכה המקורית והייחודית אל מול הציונות הלא דתית מזה והחרדיות הלא ציונית מזה. ועדת נאמן הגיעה לפשרה שבמרכזה הקמת מכוני גיור משותפים ושבמסגרתם יהיה הליך הגיור אורתודוקסי. אימון פשרה זו ויישומה היה פותר מכלול של בעיות: ראשית,

הוא היה מוריד מסדר היום את המאבק המעיק בין הזרמים הדתיים השונים. שנית, הוא יכול היה לשמש מנוף כלל-לאומי לפתרון בעיית הלא יהודים המאיימת על זהותה היהודית של המדינה.

אולם המחנה החרדי הבהיר באופן חד וברור את התנגדותו הנחרצת לכל פשרה המעניקה איזושהי דריסת רגל לזרמים הלא אורתודוקסיים. חולשת הציונות הדתית ניכרה בעובדה שהרבנות הראשית, הממתינה תמיד למוצא פיהם של הרבנים החרדים, התנגדה אף היא לפשרה שהושגה. ההתנגדות סחפה גם את מי שנחשבים לרבני הציונות הדתית, אברהם שפירא ומרדכי אליהו. אמנם מספרם של מכוני הגיור ברוח ועדת נאמן גובר בהתמדה ואף מספר המתגיירים בהם גדל משנה לשנה, אולם בעיה בהיקף כה רחב

במאבק על דמותה היהודית של המדינה בשנים האחרונות ניכרה הדומיננטיות החרדית. זו, יש לזכור, מאופיינת בעמדות שמרניות מודגשות ובהיעדר מבט כולל על החברה ובעיותיה, מבט המאפיין רק את מי שתפיסתו הציונית מושרשת.

תקצר היריעה מלפרט את האירועים והתהליכים השונים המצביעים על מגמה זו ונסתפק רק בבולטים שבהם. היקפם הרב של הלא יהודים בקרב העולים החדשים נאמד בקרוב לשלוש מאות אלף איש, שהם כחמישה אחוזים מהאוכלוסייה. הללו הולכים ומתערים בחברה היהודית ומציבים בפניה אתגרים קשים שלא נודעו בעבר. מדינת ישראל לא תוכל להישאר לאורך זמן עם חקיקה המחייבת שנישואין וגירושין ייערכו על פי דין תורה. בשלב זה או אחר ייסדק המונופול האורתודוקסי, בדומה למה שאירע בתחום הקבורה, ומדינת ישראל היהודית תמצא עצמה נותנת גושפנקא חוקית ורשמית לנישואי תערובת. ההתבוללות – שהייתה תמיד תופעה של חוץ לארץ – תהפוך לתופעה ישראלית, וכך נמצא עצמנו מתרגלים להתבוללות ישראלית. אם נסיף לכך את תופעת העובדים הזרים נראה כי הבעיה רק תלך ותחריף. האשליה שלנו לא יקרה מה שקרה בכל מדינות המערב ושאצלנו לא יתרחש תהליך ההתערות של העובדים הזרים עלולה להתברר כמוטעית. לכך יש להוסיף את התפתחותה של חילוניות מיליטנטית המאופיינת בניתוק הולך וגובר מכל מה שריח יהדות נודף ממנו. במחנה החילוני גוברים תהליכי המערביזציה, שאחד מגילוייה הבולטים הוא התפתחות חברת שפע וצריכה נהנתנית שנכונותה להשלים עם מה שנתפס בעיניה ככפייה דתית הולכת ופוחתת. מחנה זה מוכן לקבל את העולים הלא יהודים כמות שהם וללא התניה שהתקבלותם לחברה

מטבעם של אירועים צבאיים ביטחוניים שהם מטאטאים אל מתחת לשטיח בעיות בוערות, ומטבעה של תחושת איום חיצוני שהיא מדחיקה מחלוקות פנימיות. סדר היום התקשורתי, הציבורי והפוליטי מאז פרוץ המלחמה עם הרשות הפלסטינית התמקד בסוגיה הביטחונית; אולם בחברה הישראלית רוחשים תהליכי עומק שיש להם השלכות נרחבות על סוגיית זהותן היהודית של החברה והמדינה.

המכנה המשותף לתהליכים אלו הוא התקדמותה ההדרגתית אך העקיבה של מדינת ישראל לקראת היווצרות "מדינת כל אזרחיה", שתאופיין בפיחות משמעותי ונרחב בהיבטים חשובים הנוגעים לעצם הגדרתה כיהודית. גם אם ברמה ההצהרתית והסמלית לא יהיה לכך ביטוי, הרי אלו יהיו פני הדברים בהיבטים הנוגעים למישור החברתי, לחקיקה ולמדיניות הציבורית. דגם מדינת כל אזרחיה נפוץ כמושג במיוחד ובעיקר בהקשר לשטח הלאומי בין יהודים לערבים, והוא מתואר תדיר כתביעה של המיעוט הערבי הנתמכת בזרם הפוסט-ציוני. תשומת לב מעטה ניתנת לאפשרות שישראל מתקרבת לדגם מדינת כל אזרחיה דווקא ובעיקר נובע מתהליכי עומק המתרחשים בקרב הרוב היהודי.

תהליכי הפיחות הגובר ביהדותה של המדינה מוצאים את המחנה הדתי הלאומי מפוצל מבחינה פוליטית ושסוע על רקע דתי. מבחינה פוליטית הוא מפוזר על פני קשת המפלגות מממ"ד שבישראל אחת ועד לאיחוד הלאומי. מבחינה דתית הוא שסוע בין חרדיות לאומית ואורתודוקסיה מודרנית.

מציאות זו מותירה את המאבק ההולך וגובר על זהותה היהודית של המדינה ללא אמירה ציונית-דתית אמיצה ומקורית. בעוד החרדיות הלאומית מרכינה את ראשה בפני המחנה החרדי, הרי האורתודוקסיה המודרנית משלימה, מתרגלת ומסתגלת למציאות החדשה המתפתחת. בכל סוגיה חשובה

ד"ר אשר כהן, חבר מזכירות "נאמני תורה ועבודה", מרצה במחלקה למדע המדינה באוניברסיטת בראלן.

יוסל ברגר, לאחר ההצגה, 1972

גאולתנו

"בכל סוגיה חשובה במאבק על דמותה היהודית של המדינה בשנים האחרונות ניכרה הדומיננטיות החרדית. זו, יש לזכור, מאופיינת בעמדות שמרניות מודגשות ובהיעדר מבט כולל על החברה ובעיותיה"

גם אם הגשמתה אינה מתאפשרת. יש לזכור שבחברה הישראלית חיים המוני מסורתיים התופסים גם הם את הגדרתה היהודית של המדינה במונחים דתיים, גם אם אורח חייהם אינו נשען על מחויבות כוללת להלכה. הללו מצפים לאמירה ציונית-דתית המשלבת בין ההתפתחויות החדשות לבין המחויבות ליהדות, בין המציאות העכשווית לבין המסורת הדתית. במציאות העכשווית, הפניית המבט אל ציבור רחב זה היא ציונית-דתית הרבה יותר מהרכנת הראש בפני המחנה החרדי.

יש לזכור כי תהליך הפיכתה של ישראל למדינת כל אזרחיה אינו מאיים איום של ממש על המחנה החרדי ועל תפיסות היסוד שלו. הללו יוכלו תמיד לשלוף מהמחסן האידאולוגי את נשק ההסתגרות והבדלנות תוך הסתפקות בהבטחת אורח החיים החרדי במסגרת ישראל החדשה. המחנה החרדי מעולם לא נתן למדינה משמעות דתית נרחבת ולא ראה בה חלק מתהליך הגאולה.

השבר הגדול הטמון בתהליכים אלו יתרחש במחנה הדתי הלאומי. יכולתו לתפוס את מדינת ישראל כראשית צמיחת גאולתנו תלך ותיסדק אל מול המציאות המעשית של ראשית צניחת גאולתנו. ההסברים המוכרים שדרכה של הגאולה להגיע קמעא קמעא ושהתהליך, מטבעו, כולל בתוכו עליות ומורדות הם לא יותר מהצדקה מאולצת של אלו שאיבדו את דרכם או את אומץ לבם במאבק. אם הציונות הדתית לא תשכיל לגבש עמדות ציוניות דתיות אמיצות, גם אם הדבר כרוך במאבק חריף עם המחנה החרדי, היא תצטרך להתרגל במהירות למעבר מציונות דתית במדינה יהודית לקהילה דתית במדינת כל אזרחיה. ■

פוליטית. כיום פתוחים מרכזי קניות ובילוי ענקיים לאורכה ולרוחבה של הארץ. פקחים דרוזים נשלחים על ידי שר עבודה חרדי כדי לרשום דוחות למעסיקים חילוניים על העסקת עובדים בשבתות. כל מה שנותר לבעל עסק חילוני הוא לפרסם בעיתונות בשפה הרוסית מודעה שבה הוא מחפש עולה לא יהודי לעבודה בשבת כדי למנוע משר חרדי לשלוח פקחים דרוזים. בהיעדר ציונות דתית שתכיר בצורך הדחוף לנסח אמנה חדשה שתסדיר את הסוגיה, עוסקים בכך קבוצות ובודדים שפעילותם המפחרת אינה מבשילה למדיניות לאומית מחייבת.

שנת השמיטה הנוכחית סיפקה את ההוכחה האחרונה לדעיכתה של הציונות הדתית ועמדותיה המקוריות בשיח הציבורי הפוליטי. שיכור מכוחו הפוליטי ומהשלמת תהליך ההשתלטות על הרבנות הראשית, ניסה המחנה החרדי להחיל את תפיסותיו המחמירות והלא ציוניות על כלל הציבור. הדבר נעשה באמצעות הניסיון להתנות מתן כשרות בהתחייבות למכור תוצרת שאינה נסמכת על היתר המכירה. הרב הראשי הספרדי בקשי-דורון נותר בודד במערכה נגד החרדים. תלמידי הרב קוק השאירו לרב הראשי את המאבק על המשך ההסתמכות על היתר המכירה. למעט רבנים בודדים ואמיצים, הרוב המכריע של רבני הציונות הדתית נרשמו למזר השתקנים.

הפקרת המאבק על זהותה היהודית של המדינה לתפיסות החרדיות מקצינה את השיח הציבורי הפוליטי בכלל וגוררת, בין היתר, תגובות נגד חילוניות מיליטנטיות שטומי לפיד הוא רק סמל פוליטי בוטה במיוחד שלהן. בהיעדר אמירה ציונית-דתית ייחודית הולך וגובר הרושם שהעמדות החרדיות הן העמדות הדתיות הבלעדיות וחלק מהחילונים מגיב בהתאם לכך.

ניתן לטעון כמובן שחולשתה הפוליטית של הציונות הדתית אינה מאפשרת לה לפעול בתחום. אולם חולשה פוליטית אינה יכולה להסביר את היעדרה של אמירה ציונית-דתית

מחייבת מאמץ כלל-לאומי מקיף בהרבה. בהיעדר מנהיגות דתית אמיצה המאופיינת בנקודת מבט ציונית ומוכנה לצאת כנגד המחנה החרדי, גם עבודת הקודש הנעשית בתחום הגיור לא תספיק אפילו לפתרון בעיית הלא יהודים המגיעים במשך שנת עלייה אחת.

היעדרה של אמירה ציונית-דתית ניכרת במגוון רחב של נושאים העולים חדשים לבקרים על סדר היום בסוגיות הקשורות לשטע הדתי-חילוני. כך, לדוגמה,

נותר המאבק בשאלת גיוס בני ישיבות כעומדת בין המחנה החרדי לבין המחנה החילוני. הציונות הדתית לגווניה הציגה את כל קשת הדעות מהתנגדות למסקנות ועדת טל ותמיכה בגיוס ועד לתמיכה במסקנות. פרדוקסלית, דווקא הציונות הדתית שפיתחה מגוון רחב של מסלולי שירות צבאי המשלבים לימוד תורה, מסתפקת בפתרונות אלו עבור עצמה ואין היא אמיצה מספיק לומר גם במישור הציבורי בצורה נחרצת שזוהי הדרך הראויה.

כל מי שאופיייה הציבורי של השבת יקר לו יכול להיזכר בגעגועים בימים שבהם פתיחת קולנוע בודד ואיזו חנות זניחה עוררו סערה

דתיים-בסביבה פוסט-מודרנית

"שתוק, כך עלה במחשבה לפני" אומר הקב"ה למשה רבינו במדרש הידוע. בעקבות ר' נחמן מברסלב מציע הרב שג"ר פתרון עתיק לבעיה חדשה

הרב שג"ר

ערכים ופוסט-מודרניזם

"בעיתונים היומיים מתפרסמת ידיעה על רציחתה ביריות של איחלאס כנעאן בבית משפחתה ברובע הדרוזי של כפר רמה בגליל. הרוצח הוא אחיה, חייל צה"ל

בשירות סדיר, צעיר מקרבנו ב-15 שנה [...] נרמז שמשפחתה לא רוותה נחת מפעילותה הציבורית, מאורח חייה בארצות הברית ועוד פחות מכך מלבושה ומהתבטאויותיה בעת ששהתה בארץ [...].

הצעתי לפרסם מאמר בעמוד הדעות ב"הארץ" שיעסוק בהקשר התרבותי המאפשר, לעיתים אף מחייב, שגבר ירצח בת משפחה קרובה לו. ההצעה מתקבלת בשמחה. המאמר עוסק במה שאני מכנה "הדילמה הליברלית". מצד אחד רצח נשים עומד בסתירה לערכי קדושת חיי אדם, מצד שני התערבות בעולמה הנורמטיבי של קבוצה אחרת וניסיון להשליט את הערכים הדומיננטיים של המתערב על תרבותם, עומד בסתירה לנטייה הליברלית להניח בכבוד למי שאינו פוגע בך. ראיית האחר כאקזוטי, כתרבותי, אך כבן תרבות אחרת החליפה מזמן את המבט של הלבן המתורבת אל האחר האלטרנטיבי - המבט הפטרנליסטי - הטעון תיקון.¹

הרב שג"ר הוא ראש ישיבת שי"ח המאמר הוא עיבוד של שיחה במסגרת "חמדת" ליד בית הספר פלך.

התרבותי לבין מתן לגיטימציה לפשע ולמבצעו.

הדיון משקף את הדילמה של עולם פוסט-מודרני, עולם שלא יכול לדבר על ערכים מוחלטים משום שמבחינתו אין ערכים כאלה. אין אמת ולבטח אין את "האמת". בעולם זה האמת היא מוצר תרבותי - "פוליטיקה של אמת". כפי שהגדיר זאת ניטשה: "הערכים ושינוייהם עומדים ביחס ישיר לגודל עוצמתם של כותבי הערכים."

כיצד יש לנהוג בעולם כזה? האם הפנסת, לדוגמה, צריכה לכפות על הדרוזים חוקים שימנעו מהם רצח כזה, גאולת דם או מנהגים אחרים שאינם מוסריים בעינינו?

עולם הערכים המוסרי שלנו מחייב אותנו לרש בחזק יד ולמנוע תופעות מזוויעות שכאלה מלהתרחש, אך המודעות ההיסטורית, הסוציולוגית והאנתרופולוגית שלנו מלמדת שלא די שמנקודת המבט הדרוזית הרוצח גונן על חברתו ועל ערכיה המסורתיים,

אלא שמבחינתו הוא עשה דבר צודק. דווקא כבעל ערכים, האם אני יכול להתעלם מנקודת המבט השנייה, מעמדה ביקורתית השוללת השלטת ערכי ה"אדם הלבן האירופאי" על עולם שנראה בעיניו המתנשאות כפרימיטיבי?

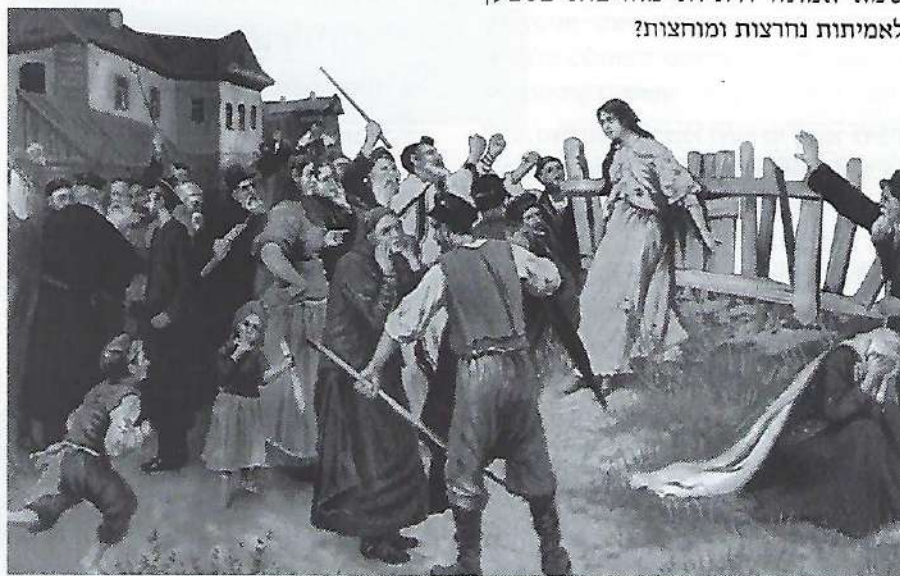
סיפור זה משקף יותר מכול את העובדה שהשאלה המרכזית של ערכים בעולם פוסט-מודרני הופכת לשאלת הגבול: יש ערכים שגם הרלטיביסטים המופלג ביותר, המודע לכך שכל ערך הוא יחסי ונתון הקשר, ינעץ את רגליו בקרקע, ימרוד ויצהיר "עד כאן". אלמלא כן

הקטעים שלעיל מצוטטים ממאמר שכתב דני רבינוביץ מהחוג לסוציולוגיה ואנתרופולוגיה באוניברסיטה העברית. רבינוביץ ניסה להציג נקודת מבט שממנה אפשר להבין את הרצח שנעשה על רקע "כבוד המשפחה", והופתע מן התגובות הסוערות

של פמיניסטיות ושל אחרים נגד עצם העובדה שהוא מוכן לתאר את ההקשר התרבותי שמתוכו נעשה אותו רצח. "מאמרי הנגד יוצאים ראשית כל נגד נכונות, ובמידה מסוימת נגד נכונותה של האנתרופולוגיה המסורתית להציע הסברים קוהרנטיים ופונקציונליים לתופעות מזוויעות. לטענותיהן של כמה מן המבקרות עולה ההנחה הסמויה שיש קשר בין חקר ההסבר

דווקא כבעל ערכים,
האם אני יכול להתעלם
מנקודת המבט השנייה,
מעמדה ביקורתית
השוללת את השלטת
ערכי ה"אדם הלבן
האירופאי" על עולם
שנראה בעיניו
המתנשאות כפרימיטיבי?

"הרב ובני הכפר מוקיעים אשה שזנת לפני החתונה", גלויה, רוסיה תחילת המאה ה-20.

האם אפשרי פתרון ציוניסטי שאיננו מוכן לוותר ולאמץ את המידור החרדי? האם וכיצד ניתן לכוון אמיתות בעולם שכבר אינו מאמין בהן, שטוען שעצם המושג "אמת" כבר אינו קיים, שהשפה כלל אינה מייצגת מציאות אלא "משחקי לשון"?

הסתירה שבהוויה

הטענה שברצוני לטעון היא שהבעיה בלתי פתירה, היא "כישלון בתכנות" של ההוויה האנושית.⁴ אך הבנת הכישלון והשמתו כנקודת מוצא פותחת אופציה דתית מלהיבה בהרבה מהמקובלת.

באחת מתורותיו המפורסמות⁵ מלמד ר' נחמן שישנה סתירה בעצם ההוויה האנושית. הוא

ולהעדיף במקומה מטפורה של יצירה וכינון עצמיים. מטפורת הגילוי גורמת לכך שאדם חש שגילה את "האמת", ומכאן שאין מקום לאמיתות אחרות. לעומתה מטפורת ההמצאה והבריאה העצמית מעודדת תפיסה שכל ערך נוצר מתוך ועל ידי החברה שלו, ואם כך אין הוא סותר ערכים של חברות אחרות. דווקא מתוך ויתור כזה אפשר יהיה להגיע להרמוניה בתוך החברה ומחוצה לה.³

בהקשר זה עולה שאלה מרתקת: האם על משקל "צדק רך" יכולה לבוא "דת רכה", או שמא אמונה ודתיות מחויבות בטבען לאמיתות נחרצות ומוחצות?

נגיע למעין פרדוקסים, כפי שרבינוביץ עצמו תיאר במאמרו:

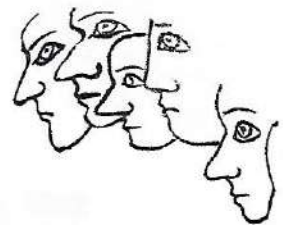
"בערים באנגליה בהן יש קהילות גדולות של מהגרים ממוצא אפריקאי, ובעיקר במקומות בהם נהוג להשחית אברי מין בתינוקות ובילדות, עומדות העיריות בפני דילמה לא קלה. האזרחים (במקרה זה מוסלמים) המייצגים כוח אלקטוראלי בלתי מבוטל, דרשו לכלול את הפרקטיקה ברשימת הניתוחים שיכוסה על ידי ביטוח הבריאות הלאומי [...]. כך יחסכו כסף רב וימנעו מבנותיהן את הסיכון הכרוך בביצוע ההשחיתה בלי פיקוח רפואי ובלי תנאים היגייניים מינימליים, והחשוב ביותר – יקבלו הזדמנות לשמר את תרבותם בגלוי ובגאון. לפחות בעיר אחת החליטה המועצה להכניס את הניתוח לרשימת הטיפולים הממומנים בידי כספי ציבור."

בדומה, ניתן לשאול מהי עמדתנו ביחס לשפפת האלמנה היהודית. מנקודת מבטנו זהו ללא ספק מעשה אנטי-מוסרי מאין כמוהו, אבל ההרדי מאמין שהוא עושה טובה גדולה לאותה אלמנה. לפוסט-מודרניסט הנבון מבט כפול: הוא יתקומם נגד התופעה, אך הוא גם יכול לראות את הראייה של האחר, ההרדי. הדעה כאילו הצו המוסרי הוא צו כללי נטול הקשר תרבותי היא טענה מופרכת.

הפתרון הפוסט-מודרני:

"צדק רך"

אם כן, מהו צדק בעולם יחסי? דוד גורביץ² טבע לכך מושג מוצלח – "צדק רך". שוב איננו מצפים לצדק הגדול והמוחלט – הוא כאמור איננו נמצא – ציפיותנו מונמכות לצדק מקומי רך אשר מופק באמצעות השיח וההסכמה שבין בני אדם. ישנם מספר דגמים לצדק רך, אך כולם מתאפיינים בויתור על היומרה לקביעות מוחלטות. עם זאת, כפי שמעיר גורביץ, גם לצדק הרך גבולות משלו, ובתשתיתו מונחות קביעות לא רלטיביסטיות, דוגמת האמונה ברצינוניות אנושית, שבלעדיה שיח פורה והסכמה בלתי אפשריים. ערכי צדק כאלו מתנסחים במונחים אחרים מאלו של הצדק המסורתי. כך לדוגמה טוען רורטי, פילוסוף אמריקני בן ימינו, שבדברינו על אמיתות עלינו לזנוח את המטפורה של הגילוי

השאלות התאולוגיות של איזו אמונה עדיפה הן חסרות משמעות בעולם פוסט-מודרני, זאת בלי לפגום בדבקותנו במסורת אבותינו. מה שנותר הוא עצם קיומה של אמונה והשראה.

מכנה אותה "קושיות שאין להן תשובה". את התורה הוא פותח בטענה ש"ה' יתברך מחמת רחמנותו ברא את העולם כי רצה לגלות רחמנותו". טענה קשה. על טענה כיוצא בה כתב יהודה עמיחי: "אלמלא האל היה מלא רחמים, היו יותר רחמים בעולם". אם הקב"ה היה בורא עולם טוב יותר לא היה צריך לרחם עליו ועליו. לדעתי, ר' נחמן אינו טוען שהקב"ה ברא את

העולם כדי שיהיה לו על מי לרחם, אלא שהבראה עצמה, הצליל היסודי שלה, מה שהיא מגלה, הם רחמים. לא מדובר ברחמים על מצב קונקרטי; הרחמים נעוצים בסתירה היסודית הנמצא בהוויה בכללותה, ובזו האנושית בפרט. את הקרע הזה מפרש ר' נחמן במושג הצמצום הלקוח מן הקבלה. הצמצום לדעתו הוא פרדוקס: מצד אחד, כדי שיהיה עולם צריך הקב"ה להסתלק מן העולם. מצד אחר, מציאות שאין בה אלהים מנוגדת לאינסופיות האלוהית, שהרי תפיסת אחדות האל אינה באה רק לשלול את השיתוף, אלא גם לטעון שאין שום ישות אחרת מלבדו, ש"מלוא כל הארץ כבודו". לכן ממשיך ר' נחמן:

"זה הצמצום של החלל הפנוי אי אפשר להבין ולהסיק כי אם לעתיד לבוא. כי צריך לומר בו שני הפכים. כי החלל הפנוי הוא על ידי הצמצום שכביכול צמצם אלוקותו משם ואין שם אלוקות כביכול, אם לא כן אינו פנוי והכל אינסוף ואין מקום לבריאת העולם כלל, אבל

באמת לאמיתו, בודאי אף על פי כן יש שם גם כן אלוקות, כי בודאי אין שום דבר בלעדי חיותו, ועל כן אי אפשר להשיג כלל בחינת חלל הפנוי עד לעתיד לבוא". המציאות בכלל וההוויה האנושית בפרט היא אבסורדית, אך אבסורד תהומי זה הוא הוא המקור לרחמים הרבים שביסוד הבראה.

זכות השתיקה

כיצד מתקשרים דברים אלו לסיפור הפוסט-מודרני? הסתירה הפוסט-מודרנית היא מהקושיות שעליהן אמר ר' נחמן שאין עליהן תשובה.

נחזור לדוגמה המוסרית שהבאנו קודם. האם יש לנו זכות להתערב ולכפות את ערכיו המוסריים על הדרוזים המתעללים בנערה? כאמור, האפשרות להסתכלות רפלקטיבית הממקמת כל דבר בתוך ההקשר והמקום שלו קיימת תמיד ולא ניתן לחמוק ממנה. אך בסופו של דבר הריני אדם מסוים בעל אמת משלי,

חרדיות פוסט-מודרנית

ולהנחותה; דתיים יאמרו: זהו רצון האל. הכלל איננו אוסף רצונות פרטיים, אלא השתקפות "רוח האומה". יצירה אורגנית, חיה. "קול המון כקול שדי".

שתי שיטות דמוקרטיות אלה אינן קלות לעיכול מבחינה דתית. אדם דתי יתקשה במיוחד לקבל את הדמוקרטיה הליברלית, כיוון שבאופן טבעי הוא רוצה לכפות את דעותיו על הציבור, ולא ימנע עצמו בשל "זכויותיו הדמוקרטיות" של האחר. הוגים דתיים כמו הראי"ה קוק והרב ישראל ז"ל בעקבותיו מצאו דרך לתמוך בדמוקרטיה הלאומית: הרב הראשי הסתמך על כמה הלכות ברמב"ם וטען שסמכות המלך נובעת מן הציבור, וכיוון שכך אפשר לגשת ישירות לציבור, ובימינו – לממשלה הנבחרת על ידי רוב הציבור. הרב קוק תרגם ערכים לאומיים למונחים של "כלל

חברי הכנסת של ש"ס" (ובעקבותיהם גם מפלגות החרדים האשכנזיות) טוענים: "אנחנו בעד הדמוקרטיה". בתחילה חשבתי שזו הערמה, ניסיון להונות את הציבור, אולם לאחר זמן שוכנעתי שהם מקבלים עליהם את עולה של הדמוקרטיה. הסיבה לכך היא שמדובר כאן בדמוקרטיה פוסט-מודרנית. הדמוקרטיה, כידוע, איננה עשויה מעור אחד. ישנה דמוקרטיה ליברלית – זו של האבות המייסדים האמריקנים, שבבסיסה האמונה ב"צלם האלהים" שבאדם ובזכויותיו הטבעיות: לחירות, לשוויון, לקניין ועוד. הללו היו אנשים בעלי אמונה דתית עמוקה, והשקפתם הדמוקרטית רוויה ברוח התנ"ך. סוג אחר של דמוקרטיה היא זו של המאה ה-19, הדמוקרטיה הלאומית. רצון הכלל הוא זה שצריך לקבוע את התנהגות הציבור

עניין הדבר שהטיעונים הפוסט-מודרניים הפכו להיות כלי נשק דווקא בידי העולם הדתי בכלל והחרדי בפרט בוויכוח הסוער שהתנהל סביב פסיקות בג"ץ והמאבק נגד נשיא בית המשפט העליון אהרון ברק. מי שעקב אחרי הוויכוח הזה בעיתונות החרדית ("יתד נאמן" למשל), גילה להפתעתו שאת תחמושתם שאבו הכותבים דווקא מן השמאל הפוסט-מודרני. מה הייתה טענתם נגד ברק? הנך בא בשם "הערכים האירופיים", ה"נאורות", ובשם אתה כופה עלינו את הערכים שלך. העולם החרדי השתמש בטיעון הרליטיביסטי כדי לנגח את בית המשפט העליון ולהאשימו ביהירות מתנשאת. לדעתי, הזאת איננה דעה מקורית, ש"ס היא תנועה פוסט-מודרנית.

מילת נשים

מכך שהן חסרות משמעות, "נונסנס" כפי שמפטייר ויטגנשטיין בתנועת ביטול ואולי אפילו ייאוש, ידע זה פותח לפני ר' נחמן את אפשרות האמונה. יודע הוא, כפי שהיטיבו לדעת הרבה לפניו, שאמירה מוחלטת חורגת ממשחקי הלשון האפשריים של השפה, אך השתיקה היא אפשרות אנושית לא פחות מהשפה.⁶

◀ (המשך בעמוד 38)

יכולתו להפוך את הקושיה לדבקות. כך לדוגמה במקרה העוול שהזכרנו: כל אחד מאתנו, לו היה נקלע למצב הזה, לא היה יושב בצד ונותן לאותו דרוזי לרצוח את אחותו. הוא היה נוקט את כל האמצעים – כולל רצח – כדי למנוע את רציחת אותה הנערה. מדוע? ר' נחמן מלמד שאנו יכולים להגיב בשלוש דרכים: בכך, בלא, או – באני בכלל לא שואל את השאלה, ישנן שאלות שאי אפשר להשיב עליהן, אך אין גם צורך בכך; זוהי האמונה, פרדוקסלית ככל שתהיה – ור' נחמן היטיב לבטא פרדוקסים – האמונה תישאר בעלת עוצמה רבה. אפשר להרחיב תגובה כזו לא רק ביחס לשאלת הערכים המוסריים אלא בכלל

לקיום האנושי: כל אדם שואל את עצמו אם חיוו הם בעלי ערך, גם אם הוא מיטיב למישהו: הלוא בבוא היום הוא ימות והאדם שלו סייע גם הוא ימות ולא יישאר כלום, ועם זאת אנו מאמינים שיש ערך נצחי למעשים אלו. בדומה לפוסט-מודרנה יודע ר' נחמן שהשאלות האחרונות, המטאפיזיות, הן מעבר ליכולתה של השפה, אך בניגוד לפוסט-מודרנה המסיק

סופי, המאמין באמת זו, ולא יכול וגם לא רוצה להתכחש לה.

בפרדוקס זה גלום מושג הצמצום שבדברי רב נחמן. האמת שלי אכן קיימת כהתגלות של הקב"ה. הקב"ה נמצא בכל דבר – "לית אתר פנוי מיניה", אמרו החסידים. תרגומו – אין דבר פנוי מאי-להים, כולל הקיומי והערכי, וככאלה הם ודאיים. תמיד ניתן להקשות: אבל לאדם אחר יש ערכים אחרים? אל לה לאפשרות זו לפורר את העובדה שיש כאן ודאות שאינה מותר עליה. אמת שאהיה מוכן להתמסר אליה, למות למענה ואפילו לרצוח למענה.

כיצד יתקיימו השניים יחדיו? ר' נחמן מציע את השתיקה. הוא מצטט את המדרש שבו שואל משה על גורלו של ר' עקיבא "זו תורה וזו שכרה"? ונענה: "שתוק, כך עלה במחשבה". במילים שלנו: הפתרון לא נמצא במישור העיוני; הפתרון הוא תגובה, או ליתר דיוק הימנעות, הימנעות שאיננה התחמקות אלא ביטוי מקורי של סיטואציה אנושית המכירה את עצמה ומסרבת להתכחש לאחד מרכיביה. העובדה שאיננו יכולים לגבות את ערכינו ולעולם נוכל להטיל בהם ספק לא תפריע לנו להמשיך ולהאמין. גדולתו של ר' נחמן היא

ישראל"; הדמוקרטיה היא הביטוי של כלל ישראל. גם בנו, הרב צבי יהודה ז"ל, אמר בימי המאבק על השטחים שברגע שעם ישראל איננו אתנו שוב אין אנו רשאים לצאת ולהילחם על השטחים.

לדמוקרטיה הפוסט-מודרנית אין ימרות מעין אלה, לא ליברליות ואף לא לאומיות. היא תופסת את עצמה כמכוננת "כללי משחק", פרודורות מוסכמות שבאמצעותן מתנהל השיח הציבורי. אין לה תשתית ערכית מוחלטת – לדעתה אין ערך מוחלט שניתן לכפות על הזולת. זהו ההקשר הדמוקרטי. אנשי ש"ס מדברים בשם הדמוקרטיה הזו. נראה שבעולם פוסט-מודרני ליהודי החרדי קל יותר לחיות. אין הוא מאוים מאידאולוגיה טוטלית "בן גוריוניסטית", מ"דת העבודה" או

מכל דת אחרת. הוא לא נאלץ להפנים ערכים שזרים לו כדי למצוא את מקומו בחברה. בעולם של מחדשים ישנן כל מיני מחזוריות: אפשר לחבוש כובע עם צ'ופצ'יק אדום ואפשר לחבוש שטריימל. לא רק שהחרדי אינו מעורר בכך ביקורת ותשומת לב, להפך: זהו חלק ממשחק הגוונים שהפלורליזם הפוסט-מודרני מאפשר ומבקש. משום כך אנשי ש"ס המזרחיים (והמזרחיות מודגשת גם היא בעולם פוסט-מודרני המבליט את השוליים) נמצאים במצב נוח הרבה יותר. כשחבר הכנסת בניזרי אומר שהוא תומך בדמוקרטיה הוא לא טוען להסכמה עם הערכים הדמוקרטיים – עמדתו החרדית דתית לא מאפשרת הסכמה כזאת. במקום זאת בניזרי מזדהה עם הטכניקה הדמוקרטית שבשל הטענה שאין ערכים מוחלטים

מאפשרת לכל אחד חופש לחיות לפי עולמו שלו. בשם חופש זה תוקפים ש"ס והעולם החרדי את בית המשפט העליון. דווקא הציונות הדתית – שתשתיותיה מונחות באידאולוגיות הגדולות של המאה ה-19: לאומיות, סוציאליזם וכו' – נמצאת בבעיה בסביבה פוסט-מודרנית. קל לו יותר לחילוני לחיות בשלום עם החרדי מאשר עם הציוני הדתי, למרות שמבחינה חיצונית הם קרובים יותר. אצל החרדי ישנה הפרדה, פרגמטית למצער, בין התורה לחיים, בין בית המדרש וקהילת "אנשי שלומנו" לעולם החיצוני. לא כן הציוני הדתי, השואף לכך שהמדינה תנוהל לפי אמונותיו, ואין הוא מוכן לדחות חזון זה לימות המשיח. האידאליזם מתקבל בחשדנות בעידן שבו מוכרז על "קץ האידאולוגיה".